

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Янович Ю.П. Складові частини затримання особи без ухвали слідчого судді, суду в кримінальному процесі. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право. 2014. № 1137, вип. 18. С. 181–184.
2. Самодін А.В. Кримінальний процесуальний статус особи, відповідальної за перебування затриманих. Юридична наука. 2014. № 11. С. 156–163.
3. Волков К. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність при затриманні особи. Вісник Національної академії прокуратури України. 2014. № 3. С. 108–112.
4. Яновська О. Ефективна реалізація функцій обвинувачення та захисту як умова змагального кримінального судочинства. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2013. Вип. 2. С. 16–19.
5. Криміналістика: навч. посіб. / Р.І. Благута, Р.І. Сибірна, В.М. Бараняк та ін.; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. К.: Атіка, 2012. 496 с.
6. Маркус В.О. Криміналістика. Навчальний посібник. К.: Кондор, 2007. 558 с.
7. Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кузьмичов Я.В. та ін. Криміналістика: питання і відповіді. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 280 с.
8. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т.В. Варфоломеєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров та ін. К.: Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
9. Матвійчук В.К. Тактика та методика участі адвоката захисника у судовому слідстві та судових дебатах у кримінальних справах. Юридична наука. 2012. № 3. С. 135–140.
10. Острогляд О.В., Береський Я.О. Окремі теоретичні аспекти розуміння тактики захисту в кримінальному процесі України. Науково-інформаційний вісник. Серія: Право. 2012. № 5. С. 129–135.
11. Попелюшко В.О. Стратегія і тактика захисту в судовому розгляді справи. Вісник Академії адвокатури України. 2008. Число 2. С. 96–98.
12. Бишевец О.В. Тактичні прийоми у професійній діяльності адвоката. Вісник Академії адвокатури України. 2008. 1. № 11. С. 104–108.
13. Зейкан Я.П. Адвокатська техніка: методика підготовки прямого допиту і вступної промови. Х.: Фактор, 2016. 160 с.
14. Мазур М.Р. Психологічні особливості адвокатської діяльності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2017. Вип. 27. С. 106–109.
15. Вань І., Вишневський А., Мартиновський Р., Сівак Т., Стюпіна Н. Методичні рекомендації для адвокатів щодо здійснення захисту, гарантованого державою: дії захисника при затриманні особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Українська фундація правової допомоги, 2013, 62 с.

УДК 343.432

ЩОДО ОСНОВНИХ ПОМИЛОК ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

REGARDING THE MAJOR MISTAKES OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION

Циліорик І.І.,

*асистент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

Розслідування злочинів – це складний пізнавальний процес, який вимагає від слідчого значних інтелектуальних, організаційних, волевих зусиль. Також слід вказати й на те, що діяльність слідчого здійснюється в стислий термін, в умовах браку інформації, протидії розслідуванню. Зазначені фактори негативно впливають на якість досудового розслідування та породжують різні помилки. Вони під час розслідування кримінальних справ неминучі. І було б наївно розраховувати на їх повне усунення. Слід відзначити, що в правозастосовній практиці помилки допускають не тільки слідчі, а й органи досудового розслідування, прокурори, судді. Проте помилки в слідчій діяльності є найбільш поширені під час досудового розслідування.

Ключові слова: помилки, слідчі помилки, докази, негласні слідчі (розшукові) дії.

Расследование преступлений – это сложный познавательный процесс, который требует от следователя значительных интеллектуальных, организационных, волевых усилий. Также следует указать на то, что деятельность следователя осуществляется в сжатые сроки, в условиях недостатка информации, противодействия расследованию. Указанные факторы негативно влияют на качество предварительного расследования и порождают различные ошибки. Они при расследовании уголовных дел неизбежны. И было бы наивно рассчитывать на их полное устранение. Следует отметить, что в правоприменительной практике ошибки допускают не только следователи, но и органы предварительного расследования, прокуроры, судьи. Однако ошибки в следственной деятельности являются наиболее распространенными во время досудебного расследования.

Ключевые слова: ошибки, ошибки следователя, доказательства, негласные следственные (розыскные) действия.

The crime investigation is a complex cognitive process that requires the investigator considerable intellectual, organizational, volitional efforts. It should also be noted that the investigator's activities are carried out in a short time, in the absence of information, the counteraction of investigation. These factors adversely affect the quality of pre-trial investigation and generate various mistakes. They are inevitable during the investigation of criminal cases. And it would be naive to rely on their complete elimination. It should be noted that in the practice of law enforcement not only investigators are allowed, but also bodies of pre-trial investigation, prosecutors, judges. However, mistakes in investigative activities are most prevalent during the pre-trial investigation.

Key words: errors, investigation errors, proofs, secret investigators (wanted) actions.

Постановка проблеми. У сучасній правоохоронній практиці поширення слідчих помилок стало чинником, який суттєво заважає результативній діяльності органів досудового розслідування і досягненню завдань кримінального су-

дочинства. Саме слідчі помилки є причиною втрати доказів, додаткового розслідування, скасування постанов слідчих, закриття кримінальних справ за недоведеністю участі обвинуваченого у скоєнні злочину, незаконних затримань осіб за

підозрою у скоєнні злочину та інших негативних наслідків. Слідчі помилки призводять до помилок судових, які знаходять прояв у неправильній оцінці дій підсудних, необгрунтованому засудженні невинуватих, зменшують авторитет органів кримінальної юстиції в українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У юридичній літературі питанням, пов'язаним зі слідчими помилками, присвячені праці А.М. Баранова, Р.С. Белкіна, В.І. Власова, М.М. Вопленка, В.В. Воскресенського, В.І. Галагана, В.В. Гевка, Н.І. Гранат, М. М. Гультая, Л.П. Ісмакаєва, Н.С. Карпова, Н.І. Клименко, Ю.В. Кореневського, В.С. Кузьмічова, В.О. Лазарєвої, В.Й. Левонця, А.Б. Марченка, О.Р. Михайленка, О.Д. Назарова, О.Б. Соловйова, М.С. Токаревої, С.А. Шейфера, А.А. Ширванова та інших науковців.

Формулювання цілей статті. Серед фахівців немає єдності у визначенні слідчої помилки та її видів.

Виклад основного матеріалу. У буденному значенні помилка – неправильна думка або неправильна дія, неточність, огріх, омана, погіршеність. Помилитися означає припуститися помилки, бути обманути, отримати хибний результат. Неправильний результат може виникнути не тільки внаслідок дії, а й навпаки, через відсутність дій, необхідних для отримання правильного результату. Тому помилка може бути наслідком як дій, так і бездіяльності людини. Результатом бездіяльності помилка може стати в ігноруванні того, що потрібно було виконати в тій чи іншій ситуації. Це можуть бути професійні недогляди, невиконання вимог нормативних документів. Самі по собі недогляди ще не є помилками. В.М. Абрамова слушно ставить запитання: з якого моменту неправильні судження, неправильні дії чи бездіяльність можна вважати помилковими. Про помилку говоримо в тому разі, якщо вона відобразилась у результаті чогось (неправильне судження, неправильне рішення, неправильний підрахунок, описка, обмовка тощо). Таким чином, як вважає В.М. Абрамова, одна з рис помилки полягає в тому, що помилкою слід вважати тільки такі судження, дії або бездіяльність, які реалізовані в неправильному результаті [1, с. 26].

О.Б. Соловйов, С.А. Шейфер, М.Є. Токарева та інші слідчу помилку розуміють як неправильні дії чи бездіяльність слідчого, що полягає в односторонності та неповноті розслідування обставин справи, істотному порушенні кримінально-процесуального закону, неправильному застосуванні кримінального закону, що призводять до неправильного прийняття слідчим кінцевого рішення, незаконність та необгрунтованість якого констатовано у відповідному процесуальному акті прокурора чи суду [2, с. 182].

Згодом ці ж автори запропонували нове визначення слідчої помилки: як незаконні та необгрунтовані дії слідчого у разі притягнення до кримінальної відповідальності і взяття під варту громадянина, призупинення, закриття, передачі прокурору з обвинувальним висновком для направлення в суд кримінальних справ, які згідно з помилковою уявою слідчого були правомірними і нібито були направлені з метою забезпечення завдань кримінального судочинства [3, с. 7–8].

Односторонність і неповнота досудового слідства являє собою водночас і порушення важливого принципу кримінального процесу (ч. 1 ст. 22 КПК). З іншого боку, порушення кримінального процесуального закону теж тісно взаємопов'язане з односторонністю і неповнотою розслідування. Наприклад, необгрунтоване залишення без задоволення клопотань обвинувачених та їхніх захисників про закриття справи не тільки порушує право обвинуваченого на захист (тобто суттєве порушення кримінально-процесуального закону), але і вказує на упереджений підхід до розслідування, на обвинувальний ухил, який не узгоджується із усестороннім та об'єктивним дослідженням обставин справи. У цьому разі порушуються вимоги ч. 1 ст. 22 КПК, таким же чином випадки необгрунтованого закриття кримінальних справ (за недослідженості фактичних обставин чи за наявності достатніх доказів для направлення справи в суд) вказують не тільки на прояв односторонності розслідування, але

і на порушення ст. 2 КПК, в якій зазначено, що завданням кримінального судочинства є забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожен, хто скоїв злочин, був притягнутий до відповідальності. Такі випадки є свідченням суттєвих порушень кримінального процесуального закону.

М.М. Вопленко під час проведення спеціального соціологічного дослідження склав перелік причин та умов помилок у правозастосовній діяльності, які трапляються найбільш часто: 1) неясність, суперечність законодавства; 2) відсутність стабільної юридичної практики; 3) недостатність юридичних знань правозастосовника; 4) протидія заінтересованих осіб; 5) несприятливі умови діяльності; 6) недоліки у відборі і розстановці кадрів; 7) односторонність та неповнота доказів; 8) складність процесуальних вимог щодо виконання окремих юридичних дій; 9) велика службова завантаженість; 10) відсутність спеціалізації в роботі [4, с. 104].

Однак «не можна не враховувати, що останніми роками внаслідок зміни соціально-економічного устрою, перерозподілу власності, збідніння значної частини населення серйозно змінилася криміногенна ситуація в країні. Ці роки характеризуються появою нових, таких, що несуть значну суспільну небезпеку, важких для розкриття і розслідування злочинів в економіці і банківській діяльності, поширення корупції та організованої злочинності; широким використанням у злочинній діяльності зброї та технічних засобів, поширеністю насилля стосовно учасників судочинства» [5, с. 143].

В.Л. Ортинський та Т.М. Марітчак також звертають увагу на наявність серйозних упущень прокурорів в оцінці законності й обгрунтованості дій слідчих, а також у застосуванні підстав для прокурорського реагування на виявлені слідчі помилки. Вони зазначають, що, поверхово вивчаючи матеріали кримінальних справ, прокурори не вникають у суть доказів, не виявляють і не усувають їх суперечностей, не встановлюють своєчасно односторонності, неповноти, необ'єктивності розслідування [6, с. 7].

Оскільки надати вичерпний перелік причин слідчих помилок неможливо, ми обмежились зазначенням тільки найбільш поширених і типових.

З усіх перерахованих, на наш погляд, «причина причин» слідчих помилок полягає в тому, що більшість слідчих погано володіє мистецтвом доказування. Водночас найбільш слабкою ланкою в доказуванні є вина обвинуваченого. Теза ця повністю справедлива. Зокрема, С.А. Шейфер, В.А. Лазарева та Л.П. Ісмакаєв зазначають, що особливі труднощі виникають у використанні непрямих доказів. Складні правила теорії доказів деякими слідчими погано засвоюються, якщо у справі є докази, слідчі замість того, щоб на основі скрупульозного аналізу комплексу доказів та логічних операцій, які поєднують окремі факти, сформулювати тісний висновок про достатність чи недостатність наявних фактичних даних, нерідко обмежуються суто інтуїтивними припущеннями про наслідки розгляду справи в суді. Про невміння аналізувати та оцінювати достатність комплексу фактичних даних свідчить більшість обвинувальних висновків, які містять лише перелік окремо взятих доказів без їх логічного опрацювання та зв'язку [7, с. 120].

Узагальнюючи всі проблемні питання щодо дотримання вимог закону на стадії досудового розслідування, насамперед у прийнятті рішень про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та обшуків, про тимчасові доступи до документів та їх виїмки, про затримання громадян та взяття їх під варту, у разі вручення повідомлень про підозру, в результаті яких систематично порушуються основоположні конституційні права людей, хочемо зупинитись на причинах деяких із них:

1) недотримання прокурорами, слідчими, детективами вимог закону щодо наявності правових підстав для внесення до суду клопотань про проведення негласних слідчих (розшукових) дій чи слідчих (розшукових) дій.

Насамперед слідчі і прокурори не завжди мають у матеріалах провадження достатні підстави вважати, що під час

проведення таких процесуальних дій (обшуків чи тимчасових доступів до документів, прослуховувань телефонів чи візуальних спостережень за особою і т. ін.) можуть бути отримані докази, які матимуть суттєве значення для з'ясування обставин злочину та встановлення осіб, які його скоїли, а також про те, що у конкретному кримінальному провадженні отримати вказану інформацію іншим способом неможливо.

2) звертаючись до суду з клопотаннями про продовження проведення негласних слідчих (розшукових) дій, суб'єкти звернення посилаються на ті самі обставини, які містилися у попередньому клопотанні, та не наводять додаткових відомостей, які свідчили б про доцільність продовження відповідних заходів, а також не вказують про те, що саме перешкодило досягнути мети, у зв'язку з якою проводилися такі заходи протягом дії попередньої ухвали.

3) у клопотаннях про здійснення негласних слідчих (розшукових) дій не наводяться дані про те, чи застосовував слідчий будь-які інші дієві заходи (та які саме), що спрямовані на встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також не зазначаються обставини, які перешкодили слідству досягти мети кримінального провадження за допомогою цих заходів.

4) слідчими подаються клопотання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій за відсутності фактичних даних про те, що саме ця особа є підозрюваною у скоєнні злочину, контактує з підозрюваним чи володіє інформацією про злочин та особу, яка його скоїла. У зв'язку з цим не рідко безпідставно вносяться до суду такі клопотання щодо свідків, родичів, близьких знайомих конкретної особи та інших громадян, що є відвертим порушенням їхніх прав.

5) у клопотаннях про надання дозволу на візуальне спостереження чи зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (прослуховування телефонів) не зазначаються ідентифікаційні ознаки, які дають змогу унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання (обладнання, яке призначене для з'єднання з пунктом закінчення телекомунікаційної мережі з метою забезпечення доступу до телекомунікаційних послуг), що неминуче тягне за собою відверте порушення конституційних прав інших осіб, які взагалі не пов'язані із суб'єктом, якого перевіряють.

6) у клопотаннях про проведення обшуків не вказується інформація про наміри застосування спеціальних підрозділів, які під час таких процесуальних дій переважно безпідставно застосовують фізичну силу до громадян та наносять матеріальні збитки об'єкту, в якому здійснюється така процесуальна дія.

7) під час готування клопотання про надання дозволу на проведення обшуків не вказується інформація про особу, якій належить житло чи інше володіння, чи про особу, у фактичному володінні якої воно перебуває, що дає можливість слідчим приховати інформацію про те, що це житло чи приміщення, наприклад, належить адвокатській компанії чи тому ж народному депутату, які мають визначений законом імунітет.

8) у клопотаннях про тимчасовий доступ до речей і документів слідчими та прокурорами не деталізується (повно

та конкретно) інформація про речі і документи, тимчасовий доступ до яких планується отримати, що в подальшому може надавати безмежний доступ до документів, які не стосуються конкретного кримінального провадження.

9) слідчими та прокурорами до клопотань про тимчасовий доступ до речей та документів не додаються всі матеріали кримінального провадження для їх дослідження під час розгляду клопотання, що є перешкодою (або навіть вводить в оману слідчого суддю щодо обставин злочину) для повного та всебічного розгляду судом цього клопотання та надання чи відмови в такому дозволі.

10) останнім часом слідчі, прокурори обґрунтовують свою позицію щодо застосування запобіжного заходу, зокрема і про тримання під вартою, у підготовці повідомлення про підозру, обвинувального акта чи клопотання щодо здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, винятково припущеннями або неперевіреними даними чи навіть показаннями, які не підтверджуються жодними достатніми доказами.

11) у застосуванні до підозрюваного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою обов'язково має бути врахована тяжкість скоєного злочину, а доводи прокурора про застосування саме цього найбільш суворого заходу мають бути підтвержені достатніми доказами, а не ґрунтуватись тим більше на показаннях однієї особи, що взагалі є відвертим беззаконням.

12) у розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою обов'язково має бути розглянута можливість застосування інших більш м'яких запобіжних заходів, а обов'язковий альтернативний запобіжний захід у вигляді застави має бути співрозмірним зі скоєним злочинним і його наслідками та обов'язково враховувати матеріальний стан підозрюваного.

13) в обвинувальному акті прокурори і слідчі не використовують формулювання обвинувачення (наявність доведених даних про подію, час, місце, спосіб кримінального правопорушення, форму вини, мотив і мету його вчинення, факти, які впливають на ступінь його тяжкості), як того вимагає кримінальний процес, чим фактично дублюють текст повідомлення про підозру, а також не вказують правової кваліфікації дій особи, що унеможлиблює якісний і повний її захист і, як наслідок, є беззаперечною підставою для скасування в подальшому винесеного вирoku.

Таким чином, вищевикладене свідчить про те, що слідчими, детективами НАБУ і прокурорами у підготовці та погодженні зазначених клопотань та обвинувальних актів не приділяється належна увага їх якості, що, відповідно, призводить до прийняття суддями необґрунтованих рішень про незаконне обмеження конституційних прав громадян чи навіть притягнення невинних до кримінальної відповідальності.

Для того щоб унеможливити в майбутньому порушення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального процесу, нашим слідчим, детективам НАБУ, прокурорам та суддям необхідно суворо дотримуватись не тільки норм національного права, а і міжнародної практики та стандартів, оскільки Україна декларує європейський вибір для свого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абрамова В.М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.09. К. 2004. 260 с.
2. Соловьев А.Б. Следственные ошибки, их причины и пути устранения на предварительном следствии и в суде / А.Б. Соловьев, С.А. Шейфер, М.Е. Токарева. Вопросы борьбы с преступностью: сб. науч. трудов. М. 1988. Вып. № 46. С. 182–190.
3. Характер, причины и способы устранения ошибок в стадии предварительного следствия: метод. пособие. / В.В. Воскресенский, В.Н. Исаенко, Л.П. Исмакаев и др. М. ВНИИ укрепления законности и правопорядка 1990. 80 с.
4. Волпенко Н.Н. Причины ошибок в правоприменении (Опыт конкретно-социологического изучения). Советское государство и право. 1982. № 4. С. 103–108.
5. Законность в досудебных стадиях уголовного процесса России / Соловьев А.Б., Токарева М.Е., Халилулин А.Г., Якубович Н.А. М.: Кемерово, 1997. 161 с.
6. Марітчак Т.М. Виявлення, усунення та попередження помилок у кваліфікації злочинів на досудовому слідстві / Т. М. Марітчак, В. Л. Ортинський. Вісник Львівського інституту внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України. Львів, 2002. Вип. 3. С. 3–11.
7. Шейфер С.А. Следственные ошибки и их причины / С.А. Шейфер, В.А. Лазарева, Л.П. Исмакаев. Проблемы дальнейшего укрепления социалистической законности при расследовании преступлений органами внутренних дел: сб. науч. трудов. К., 1988. С. 118–126.